

DAIVA MURMULAITYTĖ

Lietuvių kalbos institutas

LIETUVIŲ KALBOS NAUJAŽODŽIŲ DUOMENYNAS IR NAUJADARŲ TYRIMŲ PERSPEKTYVOS

ESMINIAI ŽODŽIAI: naujažodis, žodžių daryba, žodžio šaknis, žodžių lizdas, semantinis naujadaras.

ĮVADAS

Remiantis *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynu* (toliau – ND, Duomenynas) straipsnyje apžvelgiamos kai kurios darybinės šiame šaltinyje pateikiamų naujažodžių sąsajos, siekiama nustatyti naujažodžių darybos tolesnių tyrimų kryptis ir nuodugniau susipažinti su ND, kaip tokių tyrimų priemonės, galimybės. Duomenyną, kaip nuolat pildomą naujosios leksikos sancaupą, galima analizuoti įvairiais aspektais: kilmės (skoliniai, dariniai), formos (žodžiai, žodžių junginiai, citatos, sutrumpinimai), normos (norminė, nenorminė, nekodifikuota leksika), semantikos (naujos reikšmės) ir kt. (ND, prieiga internete: http://naujazodziai.lki.lt/?Apie_duomenyna). Tai ne tik naujų kalbos reiškinių šaltinis, bet ir viena iš dabartinės žodžių būklės ir raidos tyrimo priemonių, suteikianti galimybę, be pačių naujažodžių, gauti ir žodžių darybos tyrimams svarbios informacijos apie juos – apibrėžtis ir kitus semantikos aiškinimus, kilmės nuorodas, autentiškų vartosenos pavyzdžių su šaltinių nuorodomis, dažnai padedančių patikslinti naujažodžio reikšmę ar (ir) atsiradimo (darybos) aplinkybes ir kt.

Žodžių daryba besidomintis ND naudotojas gauna minimalią informaciją apie rūpimo naujažodžio darybinius ryšius – jam pateikiami ND užfiksuoti bendrašakniai žodžiai: „Naujažodžiai paprastai kalboje gyvuoja ne pavieniui, o pasiskolinami ar pasidaromi iš tisi jų lizdai. Giminiški naujažodžiai siejami nuorodomis“ (ND, prieiga internete http://naujazodziai.lki.lt/?Apie_duomenyna)¹. Tai leidžia susidaryti apytikslį konkretaus

¹ Tiesa, ne visada visi, ir ne visada tie patys giminiški žodžiai, palyginti su pateikimu kitų bendrašaknių žodžių įrašuose. Pvz., naujažodžio *karkadienis* „ledų „Kar kar“ atsiradimo diena (simbolinis gimtadienis)“ įrašo giminiškų žodžių skiltyje išvardyti *algadienis; bilietadienis; koldūnadienis; mamadienis; melionadienis; nekalbadienis; picadienis; pigiadienis; putadienis; sofadienis; tortadienis; tėvadienis; valentinadienis; valentindienis; žavadienis*, bet nėra *dykadienis; gimtadienininkas, -ė; gimtadieninkas, -ė; kalbadienis; nelovadienis; neseksadienis; pusgimtadienis* (iš šio giminiškų žodžių nurodyti tik *pusjubiliejis; pusknygė; pusrezultatis; pustautis, -ė*),

naujažodžio darybinės aplinkos, jo darybinių ryšių apimties vaizdą, taip pat daryti prielaidas apie jo populiarumą, poreikį, įsitvirtinimą vartosenoje, pasitikslinti semantiką ir kt. Tačiau sunku nustatyti visos ND leksikos sisteminius darybos ryšius, kurie būtų aiškiau matyti turint visus žodžių darybos lizdus. Jų sudarymas rankiniu būdu, t. y. pradinis visos medžiagos apdorojimas, užimtų pernelyg daug laiko, todėl tuo tarpu apsiribota tik lietuviškos kilmės naujadarų tyrimu, skolintų šaknų naujažodžius paliečiant tik kai kuriais aspektais (norint palyginti ir pan.).

ND 2016 m. kovo 31 d. buvo apie 3 200 naujadarų, skolinių ir mišrios darybos naujažodžių (į tiriamąją medžiagą neįtraukti naujieji žodžių junginiai, citatos ir sutrumpinimai), 2016 m. rugpjūčio 31 d. – apie 3 400, naujai rastaiais naujadarais buvo pildomi tiriant atskirų šaknų žodžius sudaromi jų darybos lizdai².

1. NAUJAŽODŽIŲ DARYBINIŲ RYŠIŲ TYRIMŲ KRYPTYS

ND naujažodžius remiantis žodžių darybos ryšiais galima tirti įvairiomis kryptimis. Kelios perspektyviausios, tarpusavyje susijusios, būtų skiriamos pagal tokius aspektus: 1) šaknis, 2) darybos kategorijas (darybos afiksus), 3) leksines semantines grupes.

1.1. Pirmoji kryptis – bendrašaknių žodžių ir jų tarpusavio ryšių nagrinėjimas, darybos lizdų sudarymas, analizavimas ir lyginimas, aiškinantis tokius dalykus:

- ar lizdas gausus;

sulčiadienis; šeimadienis; vaikadienis (šio giminiški žodžiai – tik *mamadienis; tėvadienis; vaikišė; vaikjuostė; vaikmaišis; įsivaikaitinti; šėtonvaikis*); žiūrėta 2016 08 25.

² Statistiniai duomenys yra apytiksliai, iš dalies ir dėl duomenų pateikimo Duomenyne tvarkos. Tarkim, kai kurie daiktavardžiai ir būdvardžiai, matyt, dar nenusistovėjęs jų vartosenai ar kol kas nepakankamai ją ištyrus, ND pateikiami viename įrašė, t. y. skaičiuojami kaip vienas žodis, pavyzdžiui, išeivių sukurti (vartojami) jų pavadinimai ir (ar) apibūdinimai pagal emigracijos laiką (bangas) *pirmabangis, -ė; antrabangis, -ė; trečiabangis, -ė*. Kai kurie vartosenos pavyzdžiai akivaizdžiai rodo užfiksuotą daiktavardį (*Pirmabangių gyvenimo ženklų Jungtinėje Karalystėje aptikti nėra lengva*) ar būdvardį (<...> *į bažnytėlę dabar plūsta vien trečiabangiai atvykėliai* <...>), o kai kuriais atvejais kalbos dalį nustatyti keblu ar tam reikia bent jau didesnio konteksto (*Pasitaikė pakalbinti tuos žmones, kurie panašūs į antrabangius*). Dar plg. *pilnatinis, -ė* – net ir turint daugiau konteksto, neaišku, ar tai būdvardis (jei pavyzdyje kalbant apie *pilnatinis rinkėjus* daiktavardis *rinkėjai* praleistas), ar daiktavardis (*Nors medikai nesutaria, ar pilnatis turi įtaką žmogaus organizmui ir savijautai, tačiau Seimo nariai tikina, kad pilnatis paveikti rinkėjai kreipiasi turėdami keisčiausių prašymų, pasipiktinimų ar skundų. Tokie parlamento koridoriuose net vadinami „pilnatiniais“ ir dažnam kelia ne rūpestį, o šypsenas*). Toks pats dviprasmiškas ir kitas, interneto vartosenoje rastas šio naujadarų pavyzdys: <...> *mano viena bendradarbe pilnatinė, tai net klientus perspjauna su savo komentarais... atrodo trukdau jai net kvėpuodama* <...> (<http://83.246.46.152/prisiminkdev/lt/diskusijos.zinutes/127541/ka-veikiat?page=649>). Internete rasti naujažodžių vartosenos pavyzdžiai čia ir kitur straipsnyje pateikiami netaisyti, kupiūruotos teksto vietos žymimos <...>. Žiūrėta 2016 m. balandžio–spalio mėn.). Šiuo atveju dviprasmiškumas kyla dėl naujadarų vietos sakinyje, kuri verčia abejoti, ar tai priedėlis, t. y. daiktavardis, ar po pažymimojo žodžio pavartotas pažyminys, t. y. būdvardis. Kita vertus, yra internete ir nedviprasmiškos būdvardiškos žodžio *pilnatinis, -ė* vartosenos (*pabūsiu piktoji pilnatinė ragana :D*).

- kelių darybos pakopų dariniai jį sudaro;
- ar jis plačiai išsišakojęs, ar atvirkščiai – dauguma naujadarų remiasi tuo pačiu nauju arba seniau fiksuotu žodžiu, o ne daromi vienas iš kito;
- kiek naujažodžiai patys yra davę naujadarų;
- kaip lizde santykiauja reguliarūs ir pavieniai, okaziniai dariniai;
- kaip toli naujieji dariniai yra nutolę nuo lizdo pradinio žodžio, taigi, ar jie remiasi paprastesnės morfeminės sandaros pamatiniais žodžiais, ar yra daromi iš morfemiškai sudėtingesnių pamatinių žodžių;
- kokia dalis naujadarų yra neįprastos (mišrios, analoginės, kontaminacinės ir pan.) darybos ir t. t.

Vėliau šiuos tyrimus reikėtų papildyti naujadarų vartosenos dažnumo analize, iš kurios galėtų paaiškėti:

- kiek ir kaip naujažodžių darybos išgalės priklauso nuo jų vartosenos dažnumo;
- ar dažniau vartojami naujadarai kuria gausesnius ir/ar platesnius darybos lizdus palyginti su rečiau vartojamais;
- ar iš jų linkstama darytis kitų naujadarų ir kiek dažni pastarieji;
- ar, kiek ir kaip naujadaro vieta darybos lizde (jo darybos pakopa) susijusi su jo vartosenos dažnumu ir t. t.

1.1.1. Nustatyta, kad tiriamuoju laikotarpiu ND pateikta naujažodžių (vedinių, dūrinių, hibridų, semantinių naujadarų) su maždaug 800 lietuviškų šaknų (skaičiuojant su jų variantais, pvz., *darb-/dirb-*, *did-/didž-*, *krau-/krov-/krūv-/kro-*, *lenk-/link-/lank-*, *vers-/verč-/vert-/virksč-* ir kt. – 876). Daugiausia naujadarų turi šaknį *kalb-* (40). Kitos dažnesnės šaknys: *raš-* (35 naujažodžiai); *dien-* (26); *žmog-* (21); *darb-/dirb*, *tinkl-*, *žod-* (po 19); *galv-*, *laid-/laidž-/lai-* (po 16); *skaič-/skait-*, *sklaid-*, *tyr-*, *veik-*, *viet-* (po 14); *daug-*, *gy-*, *sav-*, *vaizd-*, *vien-* (po 13); *did-/didž-*, *lap-*, *lent-* (po 12); *dvi-*, *laik₁₋* (plg. *laikas*), *vald-/valdž-* (po 11); *bat-/bač-*, *dėž-*, *kab-*, *teis-*, *važ-/vež-*, *žal-*, *žin-* (po 10) ir t. t. 375 šaknys (*aikšt-*, *al-*, *alyv-*, *an-*, *band₁₋* (plg. *bandelė*), *band₂₋* (plg. *bandyti*), *bėg-*, *čiuž-*, *duon-*, *gam-*, *kiem-*, *lauk-*, *maž-*, *mėg-*, *pien-*, *rat-*, *slap-*, *sūr-*, *šyp-*, *tam-*, *trūk-*, *uog-*, *vabzd-*, *vaist-*, *žing-*, *žiūr-*, *žvirbl-* ir kt.) pasitaikė vos viename naujažodyje. Taigi apie 47 proc. šaknų yra darybiškai pavieniuose, t. y. į darybos lizdus neįeinančiuose, naujažodžiuose.

Tiesa, atkreiptinas dėmesys, kad tirti viešai prieinami duomenys, o naujažodžių Kaupykloje (apie ND struktūrą ir duomenų tvarkymo lygmenis žr. 2.1 sk.) gali būti ir daugiau minėtas 375 šaknis turinčių vedinių ar dūrinių. Be to, reikia dar turėti galvoje, kad

ne visi giminiški naujažodžių žodžiai iš karto atsiranda ir Kaupykloje, nes ND neturima tikslo radus naujažodį ir stengiantis sudaryti darybiškai išsamų vaizdą, tikslingai ieškoti ir jo bendrašaknių žodžių ar to paties darybos afikso vedinių.

1.1.2. Kiek nukrypstant nuo pagrindinės minties verta aptarti vieną konkretų pavyzdį. Tarkim, ND yra vienintelis šaknies *niauk-* dalyvis (ko gero, jau subūdvardėjęs) *niauktas* „tamsintas (apie automobilio langus)“. Interneto vartoseną rodo esant ir jo abstraktą: „*Susikaupęs, lėtai iškvėpęs orą pro nosį, nemirelis ryžtingai pajuda prie Sailui priklausančio džipo „niauktais“ galiniais stiklais, pro kuriuos nesimatė absoliučiai nieko. Kiek žinojo, tai toks aklinas stiklų „niauktumas“ nėra leidžiamas pagal įstatymus. Baisu net pagalvot ką patirti galėjo policininkai, bandę stabdyti šį automobilį*³. Dar daugiau, vartoseną rodo (ir tai neturėtų stebinti, ypač jei ND pateiktasis *niauktas*, *-a* laikomas dalyviu), kad nauja perkeltine reikšme vartojamas pamatinis veiksmožodis *niaukti*: <...> *kaip niaukti/dazyti is dviejų spalvų? <...> Priekini bamperi ir kapota reikia dazyti, tad nusprendžiau perdazyti visa auto, arba niaukti plevele, kokia matine spalva*⁴; *Šiame puslapyje pateikiamos įmonės, kurių pagrindinė veikla Niaukti auto stiklus*⁵. Taigi ND anksčiau ar vėliau turėtų atsirasti ir semantinis naujadaras *niaukti* „tamsinti (ppr. langus)“ (nebūtinai automobilio, nes gali būti *niaukiami* ir gyvenamųjų patalpų langai ir kt.), perkeltinė LKŽe pateikiamo *niaukti* 1. „debesimis supti, dengti, temdyti“ reikšmė. Interneto vartojamas ir pastarosios leksemos vedinys – veiksmožodžio abstraktas: *gražus passatukas, langus patamsinus tai pagražėtų <...> Nežinau, man tas niaukimas išvis nereikalingas... savo jei niaukčiau, tai tik visus langus, gale kokiais 50%, o prieki pacia silpniausia, arba išvis neniaukčiau*⁶. Kadangi abstraktai (tiek vardažodžių, tiek veiksmožodžių) yra reguliarūs dariniai (Urbutis 1978: 100, 267–268), naujažodžio *niauktas*, *-a* atveju iš karto buvo galima spėti, kad jis nėra vienišas vartosenoje, kurią patyrinėjus, jau galima sudaryti darybos lizdą iš mažiausiai keturių narių. Išsamiau netyrinėjus, kol kas preliminariai tas lizdas, atrodo, galėtų būti toks (žr. 1 pav.⁷).

³<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:BX0VuptrEZQJ:bloodyrose.forumlt.com/t689p50-gyvenamasis-namas+&cd=2&hl=lt&ct=clnk&gl=lt>; visi *niaukti* vedinių vartosenos šaltiniai žiūrėti 2016 09 08.

⁴ <http://www.mb1.lt/showthread.php?t=12027>.

⁵ <https://www.spec.lt/paieska/niaukti-auto-stiklus>.

⁶ <http://www.passat-club.lt/forum/viewtopic.php?f=6&t=3120&start=10>.

⁷ Šiame ir tolesniuose paveiksluose numeruotos skiltys žymi darybos pakopas; pilkame fone pateikiamos ND atraminuose šaltiniuose jau fiksuotos leksemos; darybos afiksai pateikiami mažomis didžiosiomis raidėmis, naujadarų jie paryškinti pusjuodžiu šriftu. Šalia pradinio žodžio skliaustuose žymimas jo lizdo naujadarų skaičius. Vartojami šie sutartiniai sutrumpinimai: anl – analoginė daryba, dpp – darybos pamato pakitimai; kd – kontaminaciniai dariniai; ntp – netipinė daryba; sd – semantinė daryba, t. y. reikšmės perkėlimas ir pan.; vrt – vertinys. Detali žodžių pateikimo lizde eilės tvarka dar svarstoma, derinama ir tikslinama, nes kiekvienos kalbos dalies žodžių pateikimo metodika turi savitumų, tačiau esminiai jos principai būtų tokie: pradžioje pateikiami tos pačios kalbos dalies, po to – kitų kalbos dalių dariniai; pirmiausia priesaginiai, po to priešdėliniai ir galūniniai vediniai, po jų – dūriniai (pirmiau tie, kuriuose pradinis lizdo žodis eina pirmuoju sandu, po to

	SD	1	2
<i>niaukti</i> „debesimis supti, dengti, temdyti“	niaukti <i>prk.</i> „tamsinti (ppr. langus)“	niaukIMAS	
		niaukTAS	niauktUMAS

1 PAV. Naujažodžio *niaukti* darybos ryšiai

Atkreiptinas dėmesys, kad veiksmožodžio abstraktas *niaukimas* yra ne semantinis, o leksinis naujadaras, pasidarytas iš naujos (perkeltinės) *niaukti* leksemos. Tai yra LKŽe fiksuotojo *niaukimas* homonimas, nes pastarasis remiasi kitu veiksmožodžiu *niaukti*₂ „lyti“: *niaukimas* → 2 *niaukti*: *Tas lietus niaukia ir niaukia, ir galo nėra tam jo niaukimui.*

Taigi grįžtant prie skaitinių duomenų aptarimo, darytina išvada, kad minėti 47 proc. darybiškai pavienių lietuviškų šaknų Duomenyne nėra tikslus orientyras, kalbant apskritai apie naujažodžių darybą ir sprendžiant apie naujažodžių darybinius ryšius. Jie nerodo, kad tokia dalis lietuviškas šaknis turinčių naujažodžių neturi giminiškų naujažodžių, t. y. nėra jų pamatiniais žodžiais, neformuoja naujų ar neplečia buvusių darybos lizdų. Tikslusnis vaizdas gali būti susidarytas tik papildomai ištyrus galimų, bet į ND neįtrauktų, bent jau reguliarių naujažodžio vedinių buvimą ir vartoseną. Jų reikėtų ieškoti tikslingai, pvz., radus būdvardį (priklausomai, ar jis kokybinis, ar santykinis) – tikrinti, ar vartojami jo abstraktai su priesagomis *-umas*, *-ybė*, taip pat priesagų *-inis*, *-ė*; *-iškas*, *-a* vediniai, priesagos *-ai*rieveiksmiai; radus veiksmožodį – ar yra jo abstraktai su priesagomis *-imas/-ymas*, asmenų pavadinimai su priesagomis *-tojas*, *-a*; *-ėjas*, *-a* ir pan. Siekiant dar tikresnio dabartinės žodžių darybos vaizdo, žinoma, reikėtų naudoti kompiuterines naujažodžių gaudykles, išrenkančias naujažodžius iš didelių tekstynų, nes ND duomenys kaupiami rankiniu būdu, „todėl darbas nėra spartus ir jo rezultatai gali rodyti tik pačius bendriausius kiekybinius naujosios leksikos polinkius“ (Miliūnaitė 2015: 171).

1.1.3. Toliau pateikiama dar keletas naujažodžių darybos lizdų, iš kurių matyti, kokie įvairūs gali būti ND pateikiamų naujažodžių darybos ryšiai.

tie, kuriuose jis yra antrasis, šie lygiuojami pagal dešinę paraštę, ir t. t.; galiausiai eina mišrios ir netipinės darybos dariniai. To paties darybos būdo dariniai (pvz., priešdėlių vediniai, dūriniai ir t. t.) savo grupėse pateikiami pagal abėcėlę.

	1	2	3
pilti	pilDYTI	PApildyti	papildA
(5)		kišėnpildis, -ė	
	pilSTYTI	pilstUKAS	pilstukININKAS, -Ė
	pilNAS, -A	pilnATIS	pilnatINIS, -Ė

2 PAV. *Pilti* darybos lizdo naujažodžiai

ND fiksuoti 5 naujadarai, turintys šaknį *pil*⁸. Lizdą sudaro trijų darybos pakopų dariniai, pirmosios pakopos naujadarų nėra. Užfiksuoti naujadarai yra įvairių darybos būdų – priesaginiai, galūniniai vediniai, dūriniai. Trečiosios pakopos priesaginiai vediniai turi po tris priesagas. Tačiau lizdas nėra didelis, darybos grandinės neilgos ir neįvairios (žr. 2 pav.).

	1	2
diena	algadienis	
(26)	bilietadienis	
	dykadienis	
	gimtadienis	gimtadienININKAS, -Ė
		gimtadienINKAS, -Ė
		pusgimtadienis
	kalbadienis	
	karkadienis ntp	
	koldūnadienis	
	mamadienis	
	melionadienis	
	nekalbadienis	
	nelovadienis anl	
	neseksadienis anl	
	picadienis	

⁸ Atkreiptinas dėmesys, kad čia ir kituose paveiksluose vaizduojami tik naujadarai ir jų pamatiniai žodžiai (nauji ir anksčiau jau fiksuoti), visi kiti į žodynus jau įtraukti lizdo pradinio žodžio dariniai nevaizduojami.

	1	2
	pigiadienis	
	putadienis	
	sofadienis	
	sulčiadienis	
	šeimadienis	
	tėvadienis	
	tortadienis	
	vaikadienis	
	valentinadienis	
	valentindienis	
	žavadienis	

3 PAV. *Diena* darybos lizdo naujažodžiai

Žodžio *diena* lizdas, ND duomenimis, prasiplėtė 26-iais naujadarais (žr. 3 pav.). Absoliuti jų dauguma (88 proc.) yra pirmosios pakopos vediniai, t. y. remiasi pradiniu lizdo žodžiu. 92 proc. naujadarų yra dūriniai, visuose pamatinis žodis *diena* eina antruoju sandu. Yra netipinės darybos (*karkadienis* „ledų „Kar kar“ atsiradimo diena (simbolinis gimtadienis)“), analoginių (*nelovadienis*, *neseksadienis*, plg. *nekalbadienis*) darinių. Nevengiama pamatinį žodį durti su morfemiškai sudėtingesniais (priešdėliniais) ar šiaip ilgesniais pirmaisiais sandais, neretai – tarptautiniais. Palyginti su *pilti* naujadarų lizdu, šis yra gausesnis, bet paprastesnės struktūros, vienalytiškesnis pagal darybos būdus.

Tas pats pasakytina, palyginus jį ir su kito daiktavardžio – *galva* – naujadarų lizdu (žr. 4 pav.), nors iš pirmo žvilgsnio tie lizdai gali pasirodyti panašūs – 2 darybos pakopos, naujadarų daugumą (69 proc.) taip pat sudaro dūriniai. Tačiau tuose dūriniuose pamatinis žodis *galva* maždaug vienodai dažnai eina tiek pirmuoju, tiek antruoju sandu. Sudėtingesnės morfeminės struktūros yra nebent būdvardis *riestainiagalvis*, *-ė*, kurio pirmasis sandas turi 2 priesagas.

	1	2
galva	galvIZMAS	
(16)	galvoti	galvojIMAS <i>sd</i>
		galvoTOJAS, -A <i>sd</i>

	1	2
	plg. galvotrūkis, galvotrūkiais	galvotrūk omis
	galvajuostė	
	galvakablis	
	galvapjūtė	
	galvaplovė	
	galvaskausmis	
	galvažmogis	
	benzingalvis, -ė	
	bukagalvis, -ė	bukagalv IZMAS
	kinkagalvis	
	moliūgalvis, -ė	
	riestainiagalvis, -ė	
	valdžiagalvis	

4 PAV. *Galva* darybos lizdo naujažodžiai

Šis lizdas pasižymi 2 semantinės darybos atvejais – žodžio *galvoti* vediniai (*galvojimas* „lietuviškas Arvydo Šliogerio žodis filosofijai pavadinti“ ir *galvotojas, -ė* „specialus žodis lietuvių filosofams pavadinti“) yra įgiję naujas reikšmes (dar apie tai žr. Murmulaitytė 2016a).

	1	2	3
<i>kalbėti</i>	kalbINTI	NU kalbinti	
(40)	NE kalbėti	ne kalbadienis	
	kalb A	kalb AINIS	kalbain IŠKAS, -A
			kalbain IZMAS
		kalbi ŠIUS	kalbi ŠIUTĖ
		kalbaknisys, -ė	
		kalbosofas, -ė	
		kalbotakis	
		kalbotarša	
		anglakalbis, -ė	bdv.

	1	2	3
		anglakalbis, -ė dkt.	
		arabakalbė	
		arabakalbis, -ė bd.	
		arabakalbis, -ė dkt.	
		gestakalbis, -ė dkt.	
		gimtakalbis, -ė bdv.	
		gimtakalbis, -ė dkt.	
		ispanakalbis, -ė bdv.	
		ispanakalbis, -ė dkt.	
		klišakalbė	
		lenkakalbis, -ė bdv.	
		lietuviakalbis, -ė dkt./bdv.	
		minkštakalbė	
		pliurpakalbė	
		prancūzakalbis, -ė bdv.	
		rusakalbis, -ė bdv.	
		rusakalbis, -ė dkt.	
		siaurakalbė	
		slavakalbis, -ė bdv.	
		švedakalbis, -ė dkt.	
		tinklakalbė	
		trumpakalbė	
		vaizdakalbė	
		vokiečiakalbis, -ė dkt./bdv.	
	kalbYKLA		
	kalbUONIS, -Ė		
	kalbadienis		
	viešakalbis, -ė dkt./bdv.		

5 PAV. *Kalbėti* darybos lizdo naujažodžiai

Žvelgiant į *kalbėti* darybos lizdo naujažodžius (žr. 5 pav.) į akis krinta keletas dalykų. Pirmiausia tai, kad didžiąją šio darybos lizdo naujadarų daugumą sudaro antros pakopos dariniai – sudurtiniai mobilieji tam tikra kalba kalbančių asmenų pavadinimai (daiktavardžiai) ar atitinkami jų apibūdinimai (būdvardžiai), kuriuose pirmosios pakopos galūninis vedinys *kalba* eina antruoju sandu, pvz., *anglakalbis*, *-ė*; *gimtakalbis*, *-ė*; *gestakalbis*, *-ė* ir kt. Iš pirmo žvilgsnio panašus naujadaras *viešakalbis*, *-ė* yra kitokios darybos – prieveiksmio ir veiksmažodžio (: *viešai* + *kalbėti*) dūrinys. Antra pagal naujadarų gausumą dūrinių grupė – įvairių kalbos atmainų ar kalbėjimo būdų pavadinimai: *klišakalbė* „kalba, maišyta iš kelių kalbų“, *minkštakalbė* „neryžtingumu pasižymintis kalbėjimo būdas“, *pliurpakalbė* „kalbėjimas tuščiažodžiaujant“, *siaurakalbė* „ribotos apimties tekstais (paprastai telefono žinutėse) funkcionuojanti elektroninės kalbos atmaina“, *tinklakalbė* „kalbos tipas, pasižymintis unikaliomis internetui būdingomis savybėmis, kurias lemia interneto kaip elektroninės, globalios ir interaktyvios medijos aplinka“, *trumpakalbė* „ribotos apimties tekstais (paprastai telefono žinutėse) funkcionuojanti elektroninės kalbos atmaina“; prie jų šliejasi ir kalbą tam tikru jos aspektu pavadinantis *vaizdakalbė* „vaizdinga (t. y. gyva, graži, meniška ir pan.) kalba“. Apskritai naujieji dūriniai šiame lizde sudaro 80 proc. visų naujažodžių.

Naujieji dūriniai, kuriuose pirmuoju sandu eina *kalba*, padaryti su skirtingais jungiamaisiais balsiais, plg. *kalbaknisys*, *-ė* (: *kalba* + *knisti*) ir *kalbotakis* „daugiakalbės erdvės jungtis“ (: *kalba* + *takas*), *kalbotarša* „kalbos teršimas svetimybėmis“ (: *kalba* + *tarša*). Šiuo aspektu nagrinėjant kitų lizdų dūrinius, būtų įdomu patikrinti, ar ir naujažodžių atveju „daugelio dūrinių jungiamasis balsis sutampa su pirmuoju sandu paimto daiktavardžio kamiengaliu“, o o kamieno daiktavardžiai rečiau yra jungiami su jungiamuoju balsiu *-o-* nei su *-a-* (DLKG 1996: 153), galbūt išryškėtų polinkis jungiamuoju balsiu rinktis tą, kuris sutampa ar yra fonetiškai artimiausias pirmojo sando galūnės balsiui darybos pagrindą sudarančių žodžių junginyje (plg. *kalbą knisti*, *kalbos takas*, *kalbos tarša*).

	1	2	3	4
rašyti	PArrašyti	paSirašyti	parašAS	parašIAUTI
(35)	Užrašyti	užrašAS	užrašINĖ	
	*Išrašyti	išsirašyti		
	rašyTOJAS, -A	rašytojAUTI	rašytojauTOJAS	
		rašytnamis dpp		

	1	2	3	4
	rašy TUVAS			
	rašIKLIS	rašikLINĖ		
	rašTAS	P O raštė		
		laikraštis	laikrašt I ENA	
			laikrašt I NTI	
			didlaikraštis	
			naujienlaikraštis	
			tvorlaikraštis	
			klaikraštis dpp	
		aiškinraštis		
		dietoraštis		
		geidaraštis		
		grojaraštis		
		naktiraštis		
		naujienraštis		
		sieloraštis		
		stovykloraštis		
		tinklaraštis	tinklarašt I NIS, -Ė	
			tinklarašt I NINKAS, -Ė	
			videotinklaraštis	
		trumpraštis		
		vienoraštis		
		vietoraštis		
		žygioraštis		
		žodraštis		
		Įraš T INTI	įraš t in I MAS	
	dainarašys, -ė			

6 PAV. *Rašyti* darybos lizdo naujažodžiai

Rašyti darybos lizdas yra platesnis (4 darybos pakopos) ir įvairesnis pagal naujadarų darybos būdus, nors ir jame naujadarų daugumą sudaro dūriniai, jų yra 57 proc.) (žr. 6 pav.). 4-ių trečiosios darybos pakopos dūrinių antrasis sandas remiasi sudurtiniu daiktavardžiu

laikraštis, taigi šie naujažodžiai turi po 3 šaknis ir apskritai yra gana sudėtingos morfeminės struktūros, pvz.: *nauj-ien-laik-raš-t-is*, *k(laik)-raš-t-is* (: *klaikus*, *-i* + *laik-raš-t-is*). Pastarasis dar pasižymi ir darybos pamato pakitimu, morfemų sankloda – garsų (raidžių) seka *-laik-* priklauso abiem dūrinio sandams.

	1	2	3	4	5
dirbti	SUSIdirbti				
(19)	dirbTUVĖS sd				
	klumpdirbys, -ė	klumpdirbYSTĖ			
	kryždirbys, -ė	kryždirbYSTĖ			
	peiliadirbys, -ė				
	darBAS	darbIETIS, -Ė ntp			
		darbINTI	Įdarbinti	įSIdarbinti [*įsIdarbi- namas]	įsIdarbi- namUMAS
		darboholikas, -ė	darboholIZMAS		
		darbomanas, -ė			
		darbaboržė			
		darbalaukis			
		darbgavys, -ė			
		darbostogos kd			
		Darbotvarkė ntp			
		daugiadarbis, -ė	*daugia- darbiŠKAS, -A	daugia- darbiškUMAS	
		laisvadarbis, -ė	laisvadarbYSTĖ		
		rankdarbis	rankdarbiUOTIS		

7 PAV. *Dirbti* darybos lizdo naujažodžiai

Žodžio *dirbti* darybos lizdas nėra pats gausiausias, bet iš kitų išsiskiria darybos pakopų skaičiumi – vardažodžio abstraktas *įsIdarbinamumas* yra net 5-osios darybos pakopos (žr. 7 pav.).

Du žodžiai (*darbietis*, *-ė* „Darbo partijos narys“ ir *Darbotvarkė* „šmaikštus dviejų ketinusių susijungti Lietuvos politinių partijų – Darbo ir „Tvarkos ir teisingumo“ –

pavadinimas“) yra netipinės darybos, nes semantiškai remiasi ne žodžiu *darbas*, o tikriniu pavadinimu, žodžių junginiu *Darbo partija*. Dėl semantinio rėmimosi ne bendriniais žodžiais *darbas* ir *tvarka*, o partijų pavadinimais *Darbotvarkė* laikytinas naujadaras, o ne nauja žodynuose jau seniai fiksuoto daiktavardžio *darbotvarkė* „posėdžių, susirinkimų, suvažiavimų darbo tvarka“ (DŽ₇, LKŽ_e) reikšme. Priešingai nei *dirbtuvės* „įvairių meno ar mokslo sričių profesinio mokymo (praktikos) forma (pavyzdžiui, mokomoji repeticija, meninio vertimo pratybos ir pan.)“ – tai nauja skolinta šio žodžio reikšmė (plg. *workshop* 1. „a room or building in which manufacturing or other forms of manual work are carried on“; 3. „a group of people engaged in study or work on a creative project or subject ⇒ a music workshop“ (CED, <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/workshop>). *Darbotogos* – kontaminacinis darinys, sudurtas iš *darbas* ir *atostogos*, išsivertus iš anglų kalbos *workday* (: *work* + *holiday*) (Miliūnaitė 2014: 252).

1.2. Kita ND naujadarų nagrinėjimo kryptis – pagal darybos kategorijas (darybos afiksus).

1.2.1. Patyrinėti įrankių pavadinimų darybos kategorijai priklausantys naujažodžiai. ND duomenys palyginti su gramatikų (LKG 1965: 381–392, DLKG 1996: 129–132) aprašais, kuriuose įrankių pavadinimai sugrupuoti pagal darybos afiksų darumą. Tirti darijų priesagų vediniai. Jų ND rasta apie 95, kai kurie turi po dvi–tris reikšmes, tad iš viso nagrinėtos 123 lekšemos. Tyrimo rezultatai pateikti 1-ojoje lentelėje, iš kurios matyti, kad ND duomenys neatitinka gramatikose pateikiamos darybos afiksų darumo eilės tvarkos.

1 LENTELE. Įrankių pavadinimai pagal darybos afiksus

Dabartinėje lietuvių kalbos gramatikoje ir Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne

Eil. nr. (DLKG)	Priesaga	ND naujadarų sk.		Eil. nr. (ND)
		žodžiai	lekšemos	
1.	-tuvas	9	12	3.
2.	-iklis	38	53	1.
3.	-tas	0	0	–
4.	-tukas	9	11	4.
5.	-alas	1	1	10.
6.	-yklė	13	15	2.
7.	-tuvė	2	2	9.

Eil. nr. (DLKG)	Priesaga	ND naujadarų sk.		Eil. nr. (ND)
		žodžiai	leksemos	
8.	<i>-ynė</i>	3	4	8.
9.	<i>-tis</i>	0	0	–
10.	<i>-eklis</i>	0	0	–
11.	<i>-klas</i>	0	0	–
12.	<i>-tė</i>	0	0	–
13.	<i>-klė</i>	3	6	7.
14.	<i>-lys</i>	1	1	10.
15.	<i>-(i)oklis</i>	0	0	–
16.	<i>-ikas</i>	0	0	–
17.	<i>-stis</i>	0	0	–
18.	<i>-ukas</i>	7	7	6.
19.	<i>-ta</i>	0	0	–
20.	<i>-tuvis/-tuvys</i>	0/0	0/0	–
21.	<i>-lė</i>	1	1	10.
22.	<i>-stas/-štas</i>	0/1?	0/1?	–
23.	<i>-las</i>	1	1	10.
30.	<i>-klis</i>	6	8	5.

Pastaba: 1-oje skiltyje darybos afiksai surikiuoti pagal darumą (vedinių skaičių) DLKG duomenimis, paskutinėje – pagal naujadarų skaičių ND.

10 priesagų (*-tas, -tis, -eklis, -klas, -tė, -(i)oklis, -ikas, -stis, -ta, -tuvis/-tuvys*) vedinių tiriamuoju laikotarpiu ND apskritai nerasta. Gramatikose įrankių pavadinimai pradedami aprašyti nuo pačios dariausios priesagos *-tuvas*. Pagal ND duomenis ji atsiduria tik trečioje vietoje, nes su antrąja (pagal gramatikas) priesaga *-iklis* ir šeštąja *-yklė* jame užfiksuota daugiau naujadarų. Taigi daugiausia ND pateikiamų įrankių pavadinimų yra pasidaryta su priesaga *-iklis* – 53 leksemos, plg. su priesaga *-tuvas* – tik 12. Priesaga *-yklė* antra pagal darumą tapo gal ir todėl, kad į ND įtraukta kompiuterinių programų pavadinimų (*naršyklė* „kompiuterinė programa saityno (žiniatinklio) peržiūrai ir informacijos paieškai jame“, *rengyklė* „kompiuterinė programa dokumentams rengti“, *tvarkyklė* „programa kompiuterio periferiniams įtaisams valdyti“, *vertyklė* „kompiuterinė teksto vertimo iš vienos kalbos į kitą programa“), tikslingai su šia priesaga daromų skoliniams kompiuterijos terminams keisti

(dar plg. į ND neįtrauktus žodžius *braižyklė, rašyklė* ir kt.⁹). Naujų iš tradicijos trečios pagal darumą priesagos *-tas* vedinių (pvz., *gnybtas, grąžtas, kaltas, raktas, žibintas* ir t. t.) ND nerasta, o nedaria laikyta (LKG 1965: 392, DLKG 1996: 132) priesaga *-klis* yra davusi 6 naujus vedinius, iš viso 8 leksemas: *kopijuoklis* „spausdintų dokumentų, leidinių kopijavimo aparatas“, *koreguoklis* 1. „prietaisas ar įtaisas kam nors pataisyti ar ištaisyti“, 2. „kokius nors defektus paslepianti ar ištaisanti medžiaga“, *maskuoklis* 1. „kosmetikos priemonė odos trūkumams (patamsėjusiems paakiams, spuogams ir kt.) maskuoti“, 2. „priemonė automobilio įbrėžiams maskuoti“, *skaitmenuoklis* „analoginius duomenis skaitmeniniais duomenimis paverčiantis įtaisas“, *vaizduoklis* „kompiuterio įtaisas su ekranu, leidžiantis stebėti kompiuteryje vykstančius procesus ir juos valdyti“, *žingsniuoklis* „treniruoklių rūšis – prietaisas kojų raumenims, klubo, kelio ir čiurnos sąnariams treniruoti, širdies ir kraujagyslių sistemos veiklai aktyvinti žingsniuojant vietoje“. Taigi ši priesaga iš nedariųjų tapo penkta pagal darumą.

Tiriant ND medžiagą šiuo aspektu nepamirština ir, ko gero, dar svarbesnė yra atvirkščia tyrimų kryptis – atskaitos tašku laikant ne gramatikų aprašus, o pačius ND duomenis, tarp kurių, tikėtina, galima rasti ir gramatikose neaprašytų reiškinių, netipiškos darybos, analoginių, pavienių naujadarų ir pan.

1.2.2. Kitas šios krypties tyrimų pavyzdys – pavadinimai pagal lyties skirtumą, padaryti su galūne *-ė*. ND užfiksuoti keli, ppr. pavieniai, moteriškosios giminės vediniai iš daiktavardžių, tradiciškai reiškiančių tik vyriškos lyties asmenis, pvz.: *išmintė* „išminties sukaupusi moteris“, *vyskupė*, *orakulė* „žmonių sudarytose situacijose savo neprognozuojamu elgesiu varžybų baigtį ar kokių įvykių eigą „spėjanti“ gyvūno patelė“¹⁰, situacinis naujadaras *tėvė* „pagal genderizmo ideologiją – vienas iš vaiką auginančių šeimos narių (nesvarbu, kurios lyties)“. Dar plg. *lavonė, robotė, šviesulė*. (Beje, yra ir atvirkščiai – šalia (iš) senesnių bendrosios praktikos slaugytojų pavadinimų *seselė, sesutė* pasidaryti vyriškosios giminės daiktavardžiai *seselis, sesutis*). Nauja tai, kad gramatikose (DLKG 1996: 143, LKG 1965: 418) kalbama tik apie tokiu būdu iš rūšies (ir atskirai patinų) pavadinimų padarytus gyvulių ir paukščių patelių pavadinimus (pvz., *vilkė, kalakutė* ir kt.), tačiau neužsimenama apie žmones

⁹ „Rengyklė – programa, skirta kompiuteriniams dokumentams rengti. Dažniau naudojamos rengyklės turi atskirus pavadinimus, atspindinčius duomenų apdorojimo būdą: tekstų rengyklė – *rašyklė* (nes tekstai rašomi), lentelių rengyklė – *skaičiuoklė* (nes nuolat perskaičiuoja lentelių langelių reikšmes), brėžinių rengyklė – *braižyklė* ir t. t.“ (EKŽ 2016). Prie jų ND semantiškai besišliejantis, matyt, analoginis pavienis vedinys *šypsenuoklis* „kompiuterinė programa žmogaus atvaizdui iš nuotraukos atpažinti ir nuotakai įvertinti“ vis dėlto nelaikytinas įrankio pavadinimu, nes pagal formą remiasi daiktavardžiu *šypsena*, o įrankių pavadinimai yra veiksmožodžių vediniai.

¹⁰ ND pastaba vartotojams: „vartosenoje žodis *orakulas* įgavo ne tik naują reikšmę, bet ir moteriškąją giminę“.

pavadinančius vedinius. Norint nuodugniau ištirti šios darybos kategorijos naujoves ir polinkius reikėtų daugiau tiriamosios medžiagos. Tikslingai jos ieškoti interneto vartosenoje yra sudėtingiau, nes tai nėra potencialiai dariniai. Kol kas matyti tik tai, kad atsiradus poreikiui įvardyti naujas realijas (*tėvė, vyskupė*), pritaikomi pagal formą įprasti darybos būdai ir plečiamos semantinės motyvacijos galimybės.

1.3. Dar viena galima naujadarų darybos ryšių tyrimo kryptis – **pagal leksines semantines grupes.**

1.3.1. Kaip pavyzdys galėtų būti apie 40 naujažodžių, padarytų iš tikrinių vardų, dažniausiai – asmenvardžių, ir pavadinimų. Didžioji jų dalis remiasi dažnai minimų žinomų žmonių pavardėmis (*gražuliada, grybauskizmas, kubiloidas, putleris, čiviliuoti, žvagulintis, nusišalčiūtinti, janutiena, Kalantinės, šrioderizacija* ir kt.), dalis – įmonių, partijų pavadinimais (*snoriada, snoriukas, apsisnorinti, nusnorinti* (: *Snoras*), *tvarkietis, -ė, darbietis, -ė* (plg. partija „Tvarka ir teisingumas“, Darbo partija), *uberizacija* „JAV įkurtos tarptautinės pavėžėjimo bendrovės „Uber“ veiklos, kurioje naudojamos mobiliosios programėlės paslaugai iškviešti, plėtimasis; tokio pobūdžio – dalijimosi ekonomikos – veiklos forma“ ir kt. Keli pavieniai yra savitos darybos ir semantinės motyvacijos (*rūtusėlis* „savitų vieno menininko drožiamų kūrinių pavadinimas (pasidarytas iš drožėjo žmonos Rūtos vardo)“, *balsevičiai* „naujai aptiktų grybų rūšies pavadinimas pagal juos atradusios šeimos pavardę“, *vingiųjonizmas* „mąstymo ir veikimo vangumas kaip kultūrinė norma“ (: *Vingių Jonas*).

1.3.2. Smulkiau pasidomėta naujadarais, padarytais iš Lietuvos politikų ar su politika vienaip ar kitaip susijusių žmonių pavardžių. Jų ND pateikiama 10: *adamliksas, gražulėjimas, gražulesnis, -ė, gražuliada, gražulizmas, grybauskizmas, grybokratija, kubilizmas, kubiloidas, uspaskizuoti*, taigi jie remiasi tik 5 politikų (Valdo Adamkaus, Petro Gražulio, Dalios Grybauskaitės, Andriaus Kubiliaus, Viktoro Uspaskich) pavardėmis. Akivaizdu, kad į ND šios grupės naujadarų pateko labai nedaug, palyginti su tuo, ką galima rasti interneto vartosenoje, kuri rodo, kad tokių naujadarų yra gerokai daugiau vertinant tiek pagal pamatinius žodžius, tiek pagal darybos afiksus. Pasirinkus dar kelių garsių politikų pavardes ir dažniausiai pasitaikančius šios leksinės semantinės grupės naujadarų darybos afiksus (*-ietis, -inis, -ė* (bdv.), *-inis, -ė* (dkt.), *-izmas, -istas, -ė, -oidas*), internete tikslingai paieškota tokios darybos vedinių. Visi jie pagal ND koncepciją laikytini naujažodžiais, kadangi asmenvardinės kilmės vediniai į bendruosius žodynus paprastai neįtraukiami, taigi ir ND atraminuose šaltiniuose neužfiksuoti. Be abejo, tai nėra išsamus šios leksinės semantinės

grupės naujadarų tyrimas, tačiau panagrinėjus ir šiuos gautus duomenis (žr. 2-ąją lentelę) galima daryti kai kurias prielaidas ir brėžti nuodugnių tyrimų gaires.

2 LENTELE. Vediniai iš Lietuvos politikų pavardžių

Asmenvardžiai (pavardės)	Darybos afiksai							Kitokios darybos dariniai
	-ietis, -ė	-ininkas, -ė	-inis, -ė bdv.	-inis, -ė dkt.	-oidas	-izmas	-istas, -ė	
V. Adamkus	-	+	+	+	-	+	+	<i>proadamkinis, -ė</i> <i>adamliksas (ND)</i>
A. Brazauskas	+	+	+	+	-	+	+	
L. Graužinienė	-	-	-	+ dgs. dpp	-	+	-	
P. Gražulis	+	+	+	+ dgs.	-	+	+	<i>gražulėti</i> <i>gražulėjimas (ND)</i> <i>gražulesnis, -ė (ND)</i> <i>gražuliada (ND)</i>
D. Grybauskaitė	+	+	+	+	-	+(ND)	+	<i>grybokratija (ND)</i> <i>progrybauskinis, -ė</i>
A. Kubilius	+	+	+	+	+(ND)	+(ND)	+	<i>kubilinės</i> 'nemokamos atostogos'
V. Landsbergis	+	+	+	+	+	+	+	<i>prolandsberginis, -ė</i> <i>landsberginis</i> 'tam tikras automobilis'
R. Ozolas	-?	+	?	?	+	+	+	
R. Paksas	+	+	+	+	+	+	+	<i>paksoidinis, -ė</i>
V. Uspaskich	+ + dpp	+ dpp	+ dpp	+ dpp	+ dpp	+ dpp	+ dpp	<i>uspaskinis</i> 'Uspaskich' <i>uspaskizuoti (ND)</i>
Vediniai iš kitų pavardžių		<i>šustauskininkas</i> <i>tomaševskininika</i>	<i>šustauskinis</i> <i>butkevičinis</i>	<i>lubiniai</i> <i>kirkiliniai</i>	<i>kirkiloidas</i> <i>paulauskoidas</i>	<i>uokizmas</i> <i>paulauskizmas</i>		

Pirmiausia atkreiptas dėmesys, kad nagrinėtų naujadarų kūryba susijusi su visuomenės požiūriu (ppr. labiau neigiamu) į tam tikrą politiką ar su politika susijusį asmenį. Natūralu, kad tokie asmenys gali būti vertinami skirtingai, jiems, jų veiklai, šalininkams pavadinti ar apibūdinti naudojamos skirtingos žodžių darybos priemonės. Daugiau ar mažiau neutralūs naujadarai išvedami su priesagomis *-ietis, -ė; -ininkas, -ė; -inis, -ė* (bdv.), o priesagų *-izmas, -oidas* vediniai nepriklausomai nuo konteksto yra konotuoti neigiamai. Ne visos pavardės yra darios, ir tai, matyt, nepriklauso nuo jų vartojimo dažnumo. Žmogus dėl aukštų pareigų ar savo poelgių gali būti nuolat minimas žiniasklaidoje, tačiau nepasižymėti išskirtinėmis politinėmis pažiūromis, neturėti stipraus, šalininkus sutelkiančio lyderio savybių, todėl visuomenei nereikia ir žodžių jo politikai, valdymo būdai, šalininkams ir pan. pavadinti. Kita vertus, nereikia būti politiku, kad būtum įvertintas už aktyvią veiklą. Antai vienas naujausių naujadarų – *tapinoidas*, atsiradęs tik pastaraisiais mėnesiais dėl labai aktyvios pilietinės, visuomenę telkiančios ir, akivaizdu, ne visiems patinkančios rašytojo, žurnalisto Andriaus Tapino veiklos, dar plg. kitus pastarųjų dienų naujadarus iš jo pavardės – *tapinadienis; tapinistinis, -ė; tapinizmas; Tapino zombeliai* ir kt.

Kalbant apie pačius naujažodžius, išskirtinas afiksas *-izmas*, būdingas filosofinių, religinių meninių, politinių krypčių, sistemų, visuomeninių ir politinių santvarkų pavadinimams. Gramatikoje teigiama, kad ši priesaga lengvai išsiskiria daugelyje tarptautinių žodžių, bet pačioje lietuvių kalboje naujų vedinių su ja paprastai nedaroma (DLKG 1996: 103). Matyt, asmenvardiniai šios priesagos vediniai sudaro išimtį, nes naujų jų yra nemažai (pvz., 2011 m. pokalbyje su naujosios leksikos tyrėja Jurgita Girčiene minima „begalė naujažodžių, sietinų su visuomenei gerai žinomų politikų pavardėmis: tai ir „adamkizmas“, „gentvilizmas“, „kirkilizmas“, „kubilizmas“, „landsbergizmas“, „paulauskizmas“, „paksizmas“, „prunskizmas“, „šustauskizmas“, „valinskizmas“, „zuokizmas“, „uspaskizmas“ <...>“ (Zailskaitė 2011). Vienoje interneto svetainėje net skelbiamas mažas, ne kalbininko sudarytas tokių vedinių žodynėlis, kuriame yra apie 20 naujadarų, besiremiančių dabartinių Lietuvos politikos, žiniasklaidos, visuomenės, pramogų veikėjų pavardėmis¹¹. Tiesa, jame žodžiai neaiškinami, tik nurodoma, iš kokio žmogaus pavardės jie padaryti. Dar pasakytina, kad su šia priesaga gali būti sudaromi ir kitos darybos kategorijos – kam nors būdingų žodžių bei posakių – pavadinimai (DLKG 1996: 141, LKG 1965: 416), plg. *landsbergizmas*.

Kai kurie šios leksinės semantinės naujadarų grupės vediniai turi pakeistą darybos pamatą. Pirmiausia tai pasakytina apie nelietuvišką V. Uspaskicho pavardę, iš kurios pasidaryti du priesagos *-inis, -ė* vediniai *uspaskichinis* (*klausytojai gali būti dėkingi V. S. už paksinės ir uspaskichinės partijų išrinkimą į Seimą* <...>) ir *uspaskinis* (*eilinis uspaskinis*

¹¹ <http://naujienos.istorija.net/2010/01/lietuviskieji-izmai.html>, žiūrėta 2016 10 17.

nusipezėjimas ir dėjimas ant Lietuvos), pastarasis turi nutrupėjusį kamieną. Taip pat *uspaskichizmas* (*Fanatizmas turi kitas šaknis, ir jos dažniausiai kyla iš blogio. Iš asmenybės, neturinčios jokių humanistinių pažiūrų. Geriausiu atveju tai kaikarizmas, bradauskizmas, grybauskizmas, paksizmas, uspaskichizmas* įspraustas, dėka likimo bei sveiko savisaugos instinkto, į demokratinio žaidimo taisyklių rėmus¹²) ir *uspaskizmas* (A. Ružo knygos pavadinimas *Trys lietuviškieji „-izmai“: landsbergizmo, paksizmo ir uspaskizmo apžvalginė studija*). Dar šiuo aspektu plg. *graužininis, -ė* (*ar tie **Graužininiai** iš tikrųjų sveiki ir ar jie supranta ką reiškia parlamentaras*¹³) – daiktavardis pasidarytas dėl patogesnio tarimo morfemiškai trumpinant pavardę *Graužinienė*. Galimas daiktas, šios šalutinės priežastys (šalia politinių, asmenybės ir kt.) taip pat prisidėjo prie to, kad pastaroji pavardė apskritai yra davusi mažai vedinių. Antra vertus, minėta nelietuviška pavardė darybiškai yra ne mažiau „nepatogi“, tačiau jos lizdas pasižymi darinių gausa.

Galbūt dėl fonetinių priežasčių pakitusį darybos pamatą turi ir *prunskizmas* (: *Prunskienė*), bet jo neturi *vėsaitizmas* (: *Vėsaitė*) – **prunskienizmas* ir **vėsizmas* būtų ne tokie patogūs tarti. Moteriškų pavardžių priesagos gali būti praleidžiamos ir dėl kitų priežasčių, tarkim, vengiant pernelyg ilgo naujadarų, pvz.: *grybauskizmas, pogrybauskinis* (: *Grybauskaitė*), bet plg. *nusišalčiūtinti* (: *Šalčiūtė*). Darybos pamatas dar labiau sutrumpintas hibride *grybokratija* – be abejo, siekiant papildomos semantinės sąsajos su bendrinio daiktavardžiu *grybas* ir dėl to atsirandančios stilistinės konotacijos.

1.3.3. Visuomenė šiais interneto ir socialinių tinklų laikais labai greitai reaguoja į vienus ar kitus įvykius, nedelsdama reiškia savo nuomonę įvairiais, ypač nuskambėjusiais, klausimais ir daro tą laisvai, nesivaržydama (šios srities naujažodžių daryba neretai svyruoja ties žodžių žaismo ir patyčių riba). Pavienių, okazinių, situacinių, autorinių naujažodžių atsiranda nemažai ir jie čia pat nedingsta, kaip šnekamojoje kalboje. O aptariamąsias leksinės semantinės grupės naujadarų politinių įvykių metu, matyt, ypač padaugėja. Antai per Seimo rinkimus, visuomenei esant itin jautriai politikų ir jais norinčių tapti žmonių poelgiams, feisbuke tiesiog akyse gimė visa virtinė pavardinių naujadarų, padarytų iš Juozo Pundziaus, Ramūno Karbauskio, Juozo Olekos, Audronės Pitrėnienės, Birutės Vėsaitės, Rolando Pakso pavardžių:

– *Iššipundzins ar išpundzins?*

– *Apsikarbauskins, iššipundzins ir nusirolekins toliau pitrėnintis.*

¹² http://lietuvosdiena.lrytas.lt/aktualijos/partija-be-pasitikejimo-zlugusi-partija.htm?utm_source=lrExtraLinks&utm_campaign=Copy&utm_medium=Copy, žiūrėta 2016 10 17.

¹³ <https://www.tv3.lt/komentarai/161832/a-kubilius-darbo-partijai-beliaka-issivaikscioti>; žiūrėta 2016 10 17.

- Manau, kad **apsivėsaitins** ir **nusipaksins**.
- Neatmestina galimybė, kad **apipundzins** visus ☺
- Statau už **išpu**.
- **Išpundzins** ir po rinkimų **pripundzins** atgal.
- <...>
- Čia gavosi, kad **išsipundzino** ir dar buvo **išpundzintas**.
- **Pundziava** visiška¹⁴.

Vargu, ar šie situaciniai naujadarai prigytų ir įsitvirtintų visuotinėje vartosenoje, tačiau jie puikiai iliustruoja plačias pavardinių priesagos *-inti* veiksmažodžių bei sangrąžinių jų vedinių darybos galimybes.

Kai kurie naujadarai, matyt, greit tampa istorizmais, kaip antai *kubilinės* „nemokamos atostogos“ – būdinga A. Kubiliaus vadovavimo Lietuvos Respublikos Vyriausybei laikotarpiu (2008–2012 m.) realija, atsiradusi dėl 2008 m. pasaulinės finansų krizės, pvz.: *Noriu būti suprasta teisingai: puikiai suvokiame, kad pinigai ant medžių neauga, bet apie kokį solidarumą kalbėti, jei mes, bibliotekos darbuotojai, turime eiti nemokamų atostogų, kad sumokėtume už bibliotekų patalpų šilumą ir elektrą? „Kubilinių“ skonį jau pažinome, nes metų pradžioje savivaldybė skyrė tik pusę šioms paslaugoms reikalingos sumos, o paskui dar nubraukė¹⁵ ir landsberginis „automobilis Mercedes-Benz 126“ (JŽ, <http://www.zodynas.lt/jaunimo-zodynas/L/landsberginis>; žiūrėta 2016 10 17), pvz.: „Mercedes-Benz 126“ pravardė: Landsberginis (tuomečiai Lietuvos valstybės vadovai buvo pamėgę šiuos automobilius¹⁶). Juos, kad ir siaurai vartotus, ko gero, būtų galima įtraukti į ND.*

2. DUOMENYNAS KAIP DABARTINĖS ŽODŽIŲ DARYBOS TYRIMO PRIEMONĖ

2.1. ND tvarkymo lygmenys

Jau užsiminta apie naujažodžių darybinių ryšių atspindėjimą ND (žr. 1.1.1 sk.). Primintina, kad prieš atsiradami ND naujažodžiai pirmiausia patenka į skaitmeninę Naujažodžių kartoteką (toliau – Kartoteką), kurią sudaro antraštynas ir vartosenos duomenys, iš jos – į duomenų bazės pavidalą turinčią Naujažodžių kaupyklą (toliau –

¹⁴ Plg. <https://www.facebook.com/haroldas.mackevicius?fref=ts>; žiūrėta 2016 10 19.

¹⁵ <http://www.alytausnaujienos.lt/alytausnaujienos/spausdinti/?nid=4100>; žiūrėta 2016 08 16.

¹⁶ <http://m.autoplus.lt/tyrimai/nuotrauku-galerija/populiariausios-automobiliu-pravardes-2-dalis>, žiūrėta 2016 10 17.

Kaupyklą), kuri yra pagrindinė jų tvarkymo (kaupimo, sisteminimo ir aprašymo) priemonė. Iš šios, apdoroti ir atrinkti, duomenys patenka ND. Kartais naujažodis šį kelią nukeliauja labai greitai, o kai kada nuo jo įtraukimo į Kartotekos antraštiną iki pasirodymo ND praeina nemažai laiko, kol aiškinamasi žodžio kilmė, semantika ir kt. 2014 m. pabaigos duomenimis, Kartotekoje naujažodžių ir vartosenos pavyzdžių buvo keliskart daugiau, nei pateikta ND. 2015 m. pabaigoje ND antraštiniai žodžiai viršijo 3 000, iliustracinių vartosenos pavyzdžių buvo pateikta apie 11 700 (Miliūnaitė 2015: 163–164, 172). 2016 m. viduryje ND buvo aprašyta beveik 3,5 tūkst. naujažodžių (Miliūnaitė 2016: 48). Visi trys naujažodžių šaltiniai (Kartoteka, Kaupykla ir Duomenynas) yra nuolat pildomi. Taigi akivaizdu, kad Kartotekoje nuolat bus daugiau ir naujesnės, tik neapdorotos, informacijos nei ND, kuris vienintelis iš minėtų šaltinių yra prieinamas viešai. Tai svarbu ir reikia turėti galvoje, nagrinėjant naujažodžių darybinius ryšius, kalbant apie jų darybos lizdus bei pastarųjų išsamumą, apie reguliariusius ir potencinius darinius. Iš esmės tiksliausią ir naujausią tam tikro laikotarpio vaizdą būtų galima susidaryti iš Kartotekos duomenų (antraštyno), su sąlyga, kad naujažodžio kilmė ir, svarbiausia, semantika, nekelia abejonių. Tiesa, kai kuriais atvejais ND atsiranda tik patys antraštiniai naujažodžiai ir informacinis pranešimas „Naujažodis įtrauktas į duomenyno antraštiną. Informacija renkama“. Pavyzdžiui, 2016 08 27 taip buvo pateikti *afrokaribietiškas, -a; arkivyskupė; išsivaikinti* ir kt. Jau pats tokių žodžių buvimas šalia į ND įtraukto *afrokaribietis, -ė*, seniai žinomų *arkivyskupas* ir *įsivaikinti*, tiriant naujažodžių darybinius ryšius yra reikšmingas. Kita vertus, analogiškai ND pateikti *babatukas, kalčis, janutiena, katariumas* iš pirmo žvilgsnio nelabai ką sako be apibrėžčių ar bent jau vartosenos pavydžių. Pastaraisiais dviem atvejais galima spėti, kad naujažodis turi kažką bendro su žinoma žiniasklaidininke Rūta Janutiene ir su katėmis. Tuo lengva įsitikinti, šiek tiek panaršius internete: <...> *visokios janutienos sužalotas lietuvis savo požiūriu į politikų melą nesiskiria nuo V. Putiną šlovinančių Rusijos vatnikų*¹⁷; *katariumas – specialus namas katėms, kuriame jos gali pasimėgauti šviežiu oru, kad katytės nesėdėtų prie lango ir nežiūrėtų į lauką pro stiklą, o visada, kai tik nori, būtų lauke. Jos kaip ir liūtai (zoologijos sode. – Red.) gali bet kada išėiti*¹⁸. Tai rodo, kad tiriant naujažodžių darybą pakanka mažiau informacijos, negu jos būtina, kad naujažodis atsirastų ND, kai kuriuos duomenis galima greitai gauti paieškojus nurodyto naujažodžio vartosenos pavyzdžių. Tačiau akivaizdu, kad pats naujažodis turi būti žinomas, t. y. naujažodis turi būti jau užfiksuotas bent pradinėje minėtų trijų šaltinių (Kartotekos, Kaupyklos, Duomenyno) grandyje.

¹⁷ <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/r-sadauskas-kvietkevicius-siulau-melagiu-diena-perkelti-is-balandzio-1-osios-ir-pavadinti-trecioko-diena.d?id=70608144>, žiūrėta 2016 08 27.

¹⁸http://augintinis.lrytas.lt/pamatyk/kaunieciu-namuose-kilmingu-katinu-rojus.htm?utm_source=lrExtraLinks&utm_campaign=Copy&utm_medium, žiūrėta 2016 08 27.

2.2. Leksinių ir semantinių naujadarų skirties problema

2.2.1. Dalis ND leksikos turi daugiau nei vieną reikšmę. Kadangi siekta susidaryti tik bendrą ND pateikiamos leksikos vaizdą, išsiaiškinti apytikrą tiriamosios medžiagos apimtį (morfemiškai skaidant ir pagal lietuviškas šaknis grupuojant naujažodžius) ir numatyti tolesnių tyrimų gaires, kol kas domėtasi žodžiais, o ne atskiromis leksemomis. Be jokios abejonės, išsamus naujažodžių darybos tyrimas bus galimas tik leksemų lygmeniu, ypač turint galvoje ne kartą įvairiomis progomis minėtą daugiau ar mažiau panagrinėtą naujadarų ir naujų reikšmių (semantinių naujadarų) skirties ND problemą (Miliūnaitė 2015: 175–178, Murmulaitytė 2014: 12–14, dar plg. Miliūnaitė 2016: 48–49, Murmulaitytė 2016b: 17). Trumpai primintina, kad ND iš esmės laikomasi formalaus šių reiškinių skyrimo kriterijaus, atsižvelgiant į tai, ar žodis buvo fiksuotas atraminiuose ND šaltiniuose: LKŽ^e, DŽ⁶ ir TŽŽ⁶ (http://naujazodziai.lki.lt/Index.asp?Apie_duomenyna).

Šio bandomojo tyrimo metu į aptariamąją problemą labiau nesigilinta. Akivaizdu, kad vienas pirmųjų žingsnių plečiant tyrimą būtų leksinių ir semantinių naujadarų atskyrimas remiantis darybos opozicijomis ir žodžių semantine raida. Galima paminėti tik keletą pavyzdžių, įrodančių, kad ateityje sprendžiant šią problemą formalusis žodžio ar reikšmės fiksavimo atraminiuose šaltiniuose kriterijus netiks. Pavyzdžiui, ND tiek *svaigti* „svaičiuoti; kalbėti niekus; būti karštai (bet nepagrįstai) įsitikinus ar susižavėjus kuo nors“, tiek *svaigimas* „svaičiojimas; niekų kalbėjimas; nepagrįstas, bet aistringas įsitikinimas ar žavėjimasis kuo nors“ laikomi naujomis žodžio reikšmėmis. Tačiau darybiškai semantiniu naujadaru, t. y. semantinės raidos rezultatu, būtų galima laikyti tik veiksmą, o jo abstraktas be jokios abejonės yra naujadaras, atsiradęs iš naujosios *svaigti* leksemos, o ne semantiškai išriedėjęs iš kitų veiksmo daiktavardžio *svaigimas* leksemų. Kitas pavyzdys – *trumpukas*. Šio žodžio ND fiksuotos 5 naujos reikšmės (1. „trumpametražis filmas“; 2. „trumpas eilėraštis“; 3. „trumpa palaidinė“; 4. „trumpas sijonas“; 5. „trumpakojis šuo“), LKŽ^e jis fiksuotas reikšme „trumpasis mažasis traukinys“. Dar ND pateikiamas daugiskaitinis daiktavardis *trumpukai* „batai trumpais aulais“, klasifikuojamas kaip naujadaras. Akivaizdu, kad naujosios leksemos yra skirtingi deminutyvo, kurio darybos reikšmė yra „kas trumpas“ leksikalizacijos, specializacijos rezultatai, t. y. atsirado kiekvieną kartą remiantis neleksikalizuotu pirminiu vediniu, o ne išsirutuliojo viena iš kitos (ar iš pirmosios, LKŽ^e fiksuotosios, leksemos).

Kas kita – *ežys* „dygliuota priverstinio automobilių stabdymo kelyje juosta“. Naujoji leksema aiškiai remiasi pagrindine seniai fiksuoto žodžio *ežys* reikšme „toks nedidelis gyvulėlis, apaugęs spygliais (*Erinaceus europaeus*)“ (LKŽ^e) ir yra atsiradusi jos perkėlimo būdu. Plg. leksema *blakė* „slapto klausymosi ir stebėjimo įranga“ atsirado lygiai tokiu pačiu

būdu, tik ne lietuvių kalboje – plg. anglų (amerikiečių) k. *bug* 3. „a miniature microphone, typically concealed in a room or telephone, used for surveillance“ (OD, prieiga internete: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/us/bug>), 4. „a small piece of electronic equipment used for secretly listening to what people are saying“ (MD, prieiga internete: http://www.macmillandictionary.com/dictionary/american/bug_1), taigi lietuvių kalboje ji yra pasiskolinta¹⁹.

Kitas pavyzdys – *kramtukas*, ND klasifikuojamas kaip nauja žodžio reikšmė, papildomai informuojant: „Lietuvių kalbos žodyne“ (LKŽe) *kramtukas*, -ė yra reikšmė „kas kandžiojasi, kramto“ – gyvai būtybei pavadinti“. Jo pateikiamos dvi leksemos: 1. „dažniausiai žaislo pavidalo kramtoma priemonė dantenoms masažuoti dygstant dantims, saugiai pratinti valgyti kietą maistą ir kt.; kaulo ar žaislo pavidalo kramtoma priemonė šunims“; 2. „kramtomas valgis (paprastai skanėstas) ar maisto papildas“. Tačiau reikia turėti galvoje, kad LKŽe yra fiksuotas *substantivum mobile* (vyriškosios ir moteriškosios giminės daiktavardis), priesagos -ukas, -ė vedinys, priklausantis veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų darybos kategorijai (DLKG 1996: 111). Pirmoji iš naujųjų leksemų galėtų būti laikoma priesagos -ukas vediniu, priklausančiu įrankių darybos kategorijai, jo darybos reikšmė – „priemonė kramtyti“ (DLKG 1996: 131). Arba ji, kaip ir antroji, galėtų būti laikoma galūnės -as vedinio, kuris pagal darybos reikšmę būtų veiksmo rezultato (objekto) pavadinimas (DLKG 1996: 125), deminutyvu, padarytu su priesaga -(i)ukas, -ė (*kramt-ukas* : *kram-tas* : *kramt-yti*).

Taigi mažiausiai dėl dviejų priežasčių – skirtingų gramatinių ypatybių ir priklausymo skirtingoms darybos kategorijoms – naujasis *kramtuko* leksemas, nagrinėjant darybiškai, reikėtų laikyti ne semantiniais (reikšmės), o leksiniais naujadarais, naujai pasidarytais žodžiais.

2.2.2. Kiek nukrypstant į šali atkreiptinas dėmesys į vieną ND struktūros dalyką: naujažodžio rūšis (naujadaras, nauja žodžio reikšmė, naujai skolintos šaknies žodis, naujai skolinta citata ir kt.) naujažodžio apraše yra nurodoma bendrosios informacijos dalyje, t. y. tinka visoms leksemoms (reikšmėms), kurios toliau atskirai pateikiamos aprašo dalyje „Reikšmės ir vartoseną“. Išeitų, kad kiek bebūtų aptikta naujų tam tikro žodžio leksemų, jos tegali būti vienos, t. y. tos pačios, rūšies – arba naujadarai, arba naujos žodžio reikšmės

¹⁹ Iš anglų k. šią leksemą perėmė ne tik lietuviai, plg. *Из фильмов все знают – «жучком» или «блохой» называется устройство, призванное вести скрытое наблюдение. Это может быть микрофон или видеокамера* (<http://planeta.by/article/680>, žiūrėta 2016 10 08); *Закладки (сокращение от «закладные устройства»); внезапно, «жучки», от англ. bugs, так же известные как «клопы», «блохи» etc.) <...>* (<http://lurkmore.to/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%BA%D0%B8>; žiūrėta 2016 10 08).

(turint galvoje aptariamąją problemą). Tačiau neatmestini ir tokie atvejai, kai viena nauja leksema atsirado semantinės raidos (leksikalizacijos, specializacijos, reikšmės perkėlimo) keliu, o kita buvo iš naujo pasidaryta, pavyzdžiui, remiantis kita pamatinio žodžio leksema (palyginti su jau fiksuotąja leksema). Žinant, kad ND skiriant leksinius naujadarus nuo semantinių dažniausiai laikomasi minėto formaliojo kriterijaus (ar žodis jau buvo, ar dar nebuvo fiksuotas atraminiuose leidiniuose) (Miliūnaitė 2015: 175–179), tokia šios duomenų bazės struktūros ypatybė lyg ir neatrodo nesistemiška. Tačiau tiriant ND duomenų darybą ir perklasifikuojant kai kuriuos semantinius naujadarus į leksinius, akivaizdu, kad kelios leksemos gali ir nebūti tos pačios rūšies. Apskritai, turint galvoje iki šol mažai nagrinėtą leksinių ir semantinių naujadarų skirties problemą ir kuo toliau, tuo labiau įsitikinant, kad ji yra įvairialypė ir verta atskiro nuodugnaus nagrinėjimo, matyt, reikėtų pirmiausia iš ND išsirinkti visus semantinius naujadarus ir ištirti kiekvieno jų atsiradimo istoriją, taip pat semantinius ir darybinius ryšius su kitomis to paties, jau fiksuoto, žodžio leksemomis. Turėtų išaiškėti pagrindinės jų grupės, pasidaryti skaidresni tiek pačių ND semantinių naujadarų, tiek jų skirties nuo leksinių naujadarų kriterijai ir susidaryti tikslesnis dabartinės žodžių bei semantinės darybos vaizdas. Tai galėtų būti dar viena įdomi ir perspektyvi tyrimų kryptis.

IŠVADOS

1. *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas* – ne tik naujų kalbos reiškinių šaltinis, bet ir viena iš dabartinės žodžių būklės ir raidos tyrimo priemonių, suteikianti galimybę be pačių naujažodžių gauti ir žodžių darybos tyrimams svarbią informaciją apie juos – apibrėžtis ir kitus semantikos aiškinimus, kilmės nuorodas, autentiškus vartosenos pavyzdžius su šaltinių nuorodomis, dažnai padedančius patikslinti naujažodžio reikšmę ar (ir) atsiradimo (darybos) aplinkybes.

2. ND naujažodžius žodžių darybos ryšių aspektu galima tirti įvairiomis kryptimis. Kelios perspektyviausios, tarpusavyje susijusios, būtų šios: pagal šaknis (darybos lizdų sudarymas ir analizė), pagal darybos kategorijas ir joms būdingus darybos afiksus, pagal semantines leksikos grupes.

2.1. Sudarius ND naujadarų žodžių darybos lizdus būtų matyti, kokią dalį juose sudaro naujažodžiai, kaip toli šie yra nutolę nuo lizdo pradinio žodžio, t. y. kiek darybos pakopų lizde galima išskirti, kiek naujažodžiai patys yra davę naujadarų, kokia naujadarų dalis yra netipinės darybos, kiek jų turi pakitusį darybos pamatą ir t. t. Nustatyta, kad tiriamuoju laikotarpiu ND pateikta naujažodžių (vedinių, dūrinių, hibridų, semantinių naujadarų) su

800 lietuviškų šaknų. Apie 47 proc. jų pasitaikė tik viename ND naujažodyje. Taigi daugiau nei pusė ND naujadarų šiame šaltinyje turi giminiškų žodžių ir sudaro su jais darybos lizdus. Didžioji šių dalis nėra gausūs, tačiau yra ir gausių, apimančių po 26–40 naujadarų (šaknys *kalb-*, *raš-*, *dien-*, *žmog-*, *darb-/dirb-*, *žod-* ir kt.), apimančių 4–5 darybos pakopas (pvz., žodžių *rašyti*, *dirbti* darybos lizdai). Atkreiptinas dėmesys, kad minėti 47 procentai anaipol nerodo, kad tokia dalis lietuviškas šaknis turinčių naujažodžių neturi bendrašaknių naujažodžių, t. y. nėra jų pamatiniais žodžiais, nesudaro naujų ir neplečia buvusių darybos lizdų ir pan. Tikslingai ieškant reguliarių naujažodžio darinių (pvz., vardažodžių ir veiksmažodžių abstraktų), interneto vartosenoje jų dažniausiai randama.

2.2. Bandant antrosios tyrimų krypties galimybes atliktas nedidelis ND fiksuotų įrankių pavadinimų tyrimas leidžia daryti prielaidą, kad, LKG ir DLKG duomenimis, dariausia buvusi šios darybos kategorijos priesaga *-tuvas* užleidžia savo pozicijas antrai pagal darumą buvusiai priesagai *-iklis* ir šeštai *-yklė*. Įdomu, kad nedaria laikyta priesaga *-klis* ND turi net 6 vedinius (8 leksemos) ir užima penktą vietą pagal darumą. Dešimties gramatikose aprašytų priesagų (*-tas*, *-tis*, *-eklis*, *-klas*, *-tė*, *-(i)oklis*, *-ikas*, *-stis*, *-ta*, *-tuvis/-tuvoys*) ND nerasta. Tiriant ND medžiagą šiuo aspektu nepamirština ir, ko gero, svarbesnė yra atvirkščia tyrimų kryptis – atskaitos tašku laikant ne gramatikų aprašus, o pačius ND duomenis, tarp kurių, tikėtina, galima rasti ir gramatikose neaprašytų reiškinių, netipiškos darybos, analoginių, pavienių naujadarų ir pan.

2.3. Patyrinėjus vienos leksinės semantinės ND naujadarų grupės – keliasdešimt asmenvardinės kilmės vedinių, pvz., *gražuliada*, *grybauskizmas*, *kubiloidas*, *putleris*, *čiviliuoti*, *žvagulintis*, *janutiena*, *Kalantinės* ir kt. – žodžius nustatyta, kad į ND jų pateko labai nedidelė dalis. Naujadarų, padarytų, pavyzdžiui, iš Lietuvos politikų pavardžių, interneto vartoseną rodo esant gerokai gausiau. Daugiau ar mažiau neutralūs naujadarai išvedami su priesagomis *-ietis*, *-ė*; *-ininkas*, *-ė*; *-inis*, *-ė* (būdvardžiai), o priesagų *-izmas* (vardažodinės ypatybės, ne būdingo posakio, reikšmė), *-oidas* vediniai nepriklausomai nuo konteksto yra konotuoti neigiamai. Į ND būtų galima įtraukti, ko gero, jau istorizmais tampančius *kubilinės* „nemokamos atostogos“ ir *landsberginis* „automobilis Mercedes-Benz 126“.

3. Vertinant ND kaip naujažodžių darybos ryšių tyrimo priemonę atkreiptinas dėmesys į kelis dalykus.

3.1. ND nėra skirtas išimtinai žodžių darybai tirti. Rengiantis visapusiškiems šios srities tyrimams jo duomenų bazėje turėtų būti numatyta galimybė darybiškai ir morfemiškai skaidyti naujažodžius, sudaryti jų darybos lizdus, fiksuoti morfeminius modelius ir kt.

3.2. ND taikomas formalusis leksinių ir semantinių naujadarų skyrimo kriterijus (žodžio fiksavimas atraminiuose šaltiniuose) patogus pateikiant naujažodžius ND ir daugeliu

atvejų neišvengiamas vėliau juos įtraukiant į žodynus, tačiau netinka tiriant žodžių darybą, kur išėties taškas turėtų būti darybos opozicija, naujoms reikšmėms (semantiniams naujadarams) paliekant tik semantinės raidos rezultatus (reikšmės perkėlimą, siaurėjimą, leksikalizaciją, specializaciją ir pan.).

3.3. ND naujažodžiai kaupiami ir atrenkami išimtinai rankiniu būdu, be to, kol nėra tinkamai apdorota, viešai pasiekama ne visa jau sukaupta informacija. Todėl tam tikro laikotarpio ND duomenys iš esmės kiek atsilieka nuo to laikotarpio realios vartosenos.

Šie ND kūrimo ir tvarkymo savitumai anaipol neužkerta kelio jo duomenų tyrimams žodžių darybos aspektu. Tokie tyrimai turėtų būti derinami su nuolatine interneto vartosenos analize. Be abejo, jų rezultatai skirtusi nuo kitais metodais (pvz., naudojant naujažodžių gaudykles) gautų duomenų tyrimo rezultatų. Tačiau tai tik padėtų geriau iširti dabartinę žodžių darybą, jos skirtumus nuo žodžių darybos, aprašytos gramatikose, ir pastebimus raidos polinkius.

ŠALTINIAI

CED – *Collins English Dictionary*. Prieiga internete:

<http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/>.

DŽ₆ 2006 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. S. Keinys. 6 (3 elektroninis) leidimas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt/dabartinis;jsessionid=7FCC6E4C38456E666DB66EB848A7F6F1>.

DŽ₇ 2012 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Red. S. Keinys. 7 leidimas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

EKŽ 2016 – Dagienė V., Grigas G., Jevsikova T. *Enciklopedinis kompiuterijos žodynas*. 4 leidimas. Prieiga internete: <http://ims.mii.lt/EK%C5%BD/>.

JŽ – *Jaunimo žodynas*. Prieiga internete: <http://www.zodynas.lt/jaunimo-zodynas/>.

LKŽe 2008 – *Lietuvių kalbos žodynas 1–20* (elektroninis variantas). Vyr. red. G. Naktinienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: www.lkz.lt (žiūrėta 2016 m. balandžio–spalio mėn.).

MD – *Macmillan Dictionary*. Prieiga internete: <http://www.macmillandictionary.com/>.

OD – *Oxford Dictionaries*. Prieiga internete: <https://en.oxforddictionaries.com/>.

ND – *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas*. Sudarytoja R. Miliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <http://naujazodziai.lki.lt/> (žiūrėta 2016 m. balandžio–spalio mėn.).

Tomo Baranausko istorijos puslapiai. Lietuviškieji -izmai. Prieiga internete: <http://naujienos.istorija.net/2010/01/lietuviskieji-izmai.html>.

TŽŽ 2001 – *Tarptautinių žodžių žodynas*. Ats. red. A. Kinderys, Vilnius: Alma littera.

Zailskaitė D. 2011 – *Kas geriau: futbolininkas ar spirdžius?* Prieiga internete: <http://www.tv3.lt/naujiena/519836>.

Луркоморье, русскиѹ *Lurkmore*. Prieiga internete: <http://lurkmore.to/>.

Vartosenos pavyzdžių ieškota interneto paieškos sistema *Google*.

LITERATŪRA

DLKG 1996: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Red. V. Ambrazas. 2 leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

LKG 1965: *Lietuvių kalbos gramatika* 1. Vyr. red. K. Ulvydas, Vilnius: Mintis.

Miliūnaitė R. 2014: Naujieji kontaminaciniai dariniai lietuvių kalboje. – *Acta linguistica Lithuanica* 71, 246–264.

Miliūnaitė R. 2015: Naujažodžių atranka ir pateikimas „Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne“. – *Leksikografija ir leksikologija* 5, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 161–184.

Miliūnaitė R. 2016: Žodžių reikšmių slinktytis ir bendrinės kalbos normos. – *23-ioji tarptautinė mokslinė Jono Jablonskio konerencija „Reikšmė kalboje ir kultūroje“*, 2016 m. rugsėjo 23–24 d. Tezės, Vilnius: Vilniaus universitetas.

Murmulaitytė D. 2014: Priesagos *-iklis* naujadarų apibrėžčių sistemiškumas. – *Bendrinė kalba* 87, 1–17. Prieiga internete: http://www.bendrinekalba.lt/Straipsniai/87/Murmulaityte_BK_87_straipsnis.pdf.

Murmulaitytė D. 2016a: *Naujažodžių duomenyno* leksika pakeliui į *Bendrinės lietuvių kalbos žodyną* (priimtas spausdinti žurnale *Acta linguistica*).

Murmulaitytė D. 2016b: Naujieji asmenų pavadinimai darybos ir semantiniu aspektu. – *Lietuvių kalba* 10, 1–22. Prieiga internete: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/200>.

Urbutis V. 1978: *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslas.

Įteikta 2016 10 31

Priimta 2017 01 19

DAIVA MURMULAITYTĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

daiva.murmulaityte@lki.lt